

Wprowadzenie

Tom *Ostatnim etapem przesiedlenia jest śmierć*¹ składa się z dwóch oddzielnych części. Pierwsza dotyczy obozu przejściowego w Pomiechówku. Druga zawiera świadectwa o ośrodkach zagłady w Chełmnie nad Nerem i w Treblince. Dziś trudno porównywać wydarzenia, jakie nastąpiły we wspomnianych obozach. Liczby ofiar, jakie pochłonęły Chełmno i Treblinka, w żaden sposób nie mogą być zestawiane z liczbą zabitych w Pomiechówku. Niemniej członkowie „Oneg Szabat” poświęcili ofiarom Pomiechówka stosunkowo dużo uwagi. Latem 1941 r., gdy do getta warszawskiego przybyli świadkowie wydarzeń w tym obozie przejściowym dla ludności żydowskiej północnego Mazowsza, nie było jeszcze ośrodków zagłady w Chełmnie ani w Treblince. Wydaje się również, że współpracownicy Ringelbluma nie dysponowali wtedy jeszcze bezpośrednimi relacjami o losach Żydów na terenach zajmowanych przez Niemców po rozpoczęciu wojny ze Związkiem Sowieckim. Dlatego wstrząsające świadectwa o traktowaniu więźniów w Pomiechówku musiały zrobić na ankietach „Oneg Szabat” ogromne wrażenie, gdyż po raz pierwszy w tej skali ukazały bezwzględność Niemców. Nie dziwi nas, że w powstałej wówczas dokumentacji Pomiechówek jest nazywany „obozem śmierci”. Bezpośredni dostęp do całej grupy świadków zbrodni dał wyjątkową okazję do sporządzenia szczegółowego opisu wydarzeń. Sytuacja taka nie powtórzyła się już później. Świadectwa o głównych ośrodkach zagłady na ziemiach polskich były zbierane od pojedynczych uciekinierów lub docierały do Warszawy za pośrednictwem osób trzecich. Z Chełmna uciekł do Warszawy i złożył relację tylko Jakub Grojnowski (Szlamek Winer). Treblinka miała kilku kronikarzy, którym udało się wyrwać z tego obozu, wrócić do getta warszawskiego i przekazać prawdę o przebiegu Zagłady do ARG. Bardzo mało świadectw posiadamy o Bełżcu, Sobiborze i jeszcze mniej

---

¹ Tytuł tomu został zaczerpnięty z opracowania Gustawy Jareckiej „Ostatnim etapem przesiedlenia jest śmierć”, zob. ARG II 272 (Ring. II/197).

VI Wprowadzenie

o Auschwitz. Wzmianki o tych obozach znajdziemy w różnych dokumentach opublikowanych w wydanych już tomach *Archiwum Ringelbluma* (np. w tomach 1 i 6).

Między opisanymi w tym tomie ośrodkami zagłady występowały istotne różnice, natomiast dostrzegamy wspólne cechy zebranych tu źródeł. W obu częściach znajdują się źródła wywołane, czyli bezpośrednie relacje świadków spisane przez członków „Oneg Szabat”. Na szczególną uwagę zasługują świadectwa byłych więźniów Pomiechówka, wysłuchane oraz spisane przez Salomeę Ostrowską i sygnowane przez autorów. Te dokumenty dostarczają nam nie tylko wyjątkowych informacji o obozie przejściowym w Forcie III Twierdzy Modlin, lecz są także niezwykle ważnym przekazem o metodach pracy grupy Ringelbluma. Dzięki pracom redakcyjnym nad kolejnymi tomami naszej serii wyjaśniamy z jednej strony nowe fakty związane z Zagładą, z drugiej zaś coraz lepiej poznajemy Archiwum Ringelbluma i jego twórców.

Tom 13 przynosi następne odkrycia dotyczące poszczególnych dokumentów, związane z identyfikacją niektórych świadectw, autorów, chronologii itd. Mimo niewątpliwych sukcesów mamy świadomość, że wiele spraw wymaga ustalenia, a inne przynajmniej korekty – i tu bardzo liczymy na pomoc i krytykę naukową naszych Czytelników, którym polecamy niniejszą edycję. Będziemy wdzięczni za nadsyłanie wszelkich uwag i poprawek do wszystkich opublikowanych dotychczas tomów serii *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy* (t. 1–13, Warszawa 1997–2013) na adresy koordynatorów edycji: Eleonory Bergman lub Tadeusza Epszteina (Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbuma, ul. Tłomackie 3/5, 00-090 Warszawa albo lbergman@jhi.pl lub tadeuszepsztein@o2.pl).

Tadeusz Epsztein